

EXPULSION OF AHMAD SUKKARY FROM THE MUSLIM BROTHERHOOD AND HIS CRITICISM OF HASAN AL-BANNA

ABSTRACT

After establishment in 1928, there were several divisions within and expulsions from the Muslim Brotherhood. The most severe of them was Ahmad Sukkary's expulsion from the community. The distinctive point of his expulsion was because of his status in the community as the deputy chairman of Hasan al-Banna for 20 years and being the closest friend to him for 30 years. This article discusses Sukkary's criticism of Hasan al-Banna, with background of historical and political events and the reason of his sympathy to Wafd Party that have a far reaching influence on his expulsion from the community, while evaluating the political perspective of Hasan al-Banna as a leader of this community. This article can highlight the reason of the most important separations that happen recently within the community by going back to the root of these conflicts in early stages.

Keywords: Muslim Broththerhood, Hasan al-Banna, Ahmad Sukkary, Conflicts within the Community, Wafd Party.

فصل احمد السكّري من الإخوان المسلمين والانتقادات التي وجّهها الي البنّا زهرا ب. كوناى خلاصة:

بدأت حوادث الفصل والاستقالة من جماعة الإخوان المسلمين بعد فترة قليلة من تأسيسها الموافق عام ١٩٢٨، وكان أكثر هذه الأحداث تأثيراً هو فصل احمد السكري عام ١٩٤٧. ان اهم ما يميّز هذا الحدث عن غيره، هو ان السكري كان صديقاً لحسن البنّا لأكثر من ثلاثين عاماً وكونه يشغل منصب رئيس الوكلاء في الجماعة منذ عشرين عاماً. وفي هذا المقال، وبعد ان نتطرق الى عداة الجماعة لحزب الوفد والخلفية التاريخية لهذا العداة، سنتناول بالبحث النقد الذي كان يوجهه السكري للوقفة السياسية للبنّا، وسنقوم على ضوء هذا النقد بتقييم شخصية البنّا كزعيم وتقييم مرئياته السياسية. ونأمل ان يكون هذا البحث مفيداً من حيث ترك من هم بمصاف الزعماء لهذه الجماعة وواقع عدم الانسجام المتفشي في داخل الجماعة.

الكلمات الدالّة: الإخوان المسلمين، حسن البنّا، احمد السكري، الخلافات الداخلية لدى الجماعة، حزب الوفد

AHMED SUKKERİ'NİN MÜSLÜMAN KARDEŞLER'DEN İHRACI VE BENNA'YA YÖNELTİĞİ ELEŞTİRİLER

ÖZ

1928 tarihinde kurulduğundan kısa süre sonra Müslüman Kardeşler Cemaati'nden ihraçlar ve kopuşlar başlamış bunların en etkili olanı 1947 yılında Ahmed Sukkeri'nin ihracı olmuştur. Bu ihracı diğerlerinden ayıran en önemli husus Sukkeri'nin, Hasan el-Benna'nın 30 yıllık arkadaşı olması ve 20 yıldır cemaatin başvekilliğini yapmasıdır. Bu makalede Sukkeri'nin cemaatten ihracına sebep olan cemaatin Vefd Partisine olan husumeti ve bu husumetin tarihsel arka planına değindikten sonra onun Benna'nın siyasi duruşuna yönelttiği eleştiriler ele alınacak ve bu eleştiriler ışığında Benna'nın bir lider olarak kişiliği ve siyasi vizyonu değerlendirilecektir. Bu makalenin, günümüzde de en üst perdeden yaşanan cemaatin lider konumundaki şahsiyetlerinin kopuşlarını ve cemaat içi iç huzursuzlukları da anlamak açısından aydınlatıcı olacağını umut ediyoruz.

Anahtar Kelimeler: Müslüman Kardeşler, Hasan el-Benna, Ahmed Sukkeri, Cemaat içi İhtilaflar, Vefd Partisi.

**Zehra B.
GÜNEY***

* Öğretim Görevlisi, Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi; Doktora Öğrencisi, Sakarya Üniversitesi Ortadoğu Araştırmaları Merkezi.

Ortadoğu Etütleri
Volume 7, No 1,
July 2015, pp.110-131

GİRİŞ

Müslüman Kardeşler Cemaati'nin ileri gelenlerinin kopuşları ya da ihraç edilmeleri, kökü Hasan el-Benna dönemine dayanan bir kriz olup, Benna'nın başyardımcısı ve vekili olan Ahmed Sukkeri'nin 27 Kasım 1947 yılında cemaatten ihracı ile zirve yapmıştır. Onun ihraç edilmesi cemaatin büyük derecede kan kaybına sebep olmuş ve cemaat hiç olmadığı kadar yara almıştır.

Bu makale kapsamında 20 yıl boyunca cemaatin başvekilliğini yapan Sukkeri'nin Benna'nın siyasi ve dini duruşuna yönelttiği eleştiriler ele alınırken, Benna'nın siyasi vizyonu da değerlendirilecektir. Sukkeri'nin, cemaatten ihracının ardından Benna'ya yönelttiği eleştirileri anlamak için öncelikle Sukkeri'nin cemaat içindeki rolü ve ihracına etkisi olan tarihsel olayları zikretmemiz gerekmektedir.

Sukkeri'nin Cemaat İçindeki Rolü

Müslüman Kardeşler Cemaati kurulmadan önce Benna ile birlikte Hasafiyye Hayır Cemiyeti'ni kuran Sukkeri¹, oldukça zengin bir aileden gelmesi hasebiyle 1928 yılında da cemaatin kuruluşunda ciddi maddi yardımlarda bulunmuştur². Cemaati, ilk kendisinin kurduğunu iddia eden Sukkeri³, aslında bu iddiasıyla bir bakıma hiçbir zaman Benna'nın liderliğini de kanıksamadığını yansıtmaktadır. Benna da 1947 tarihine kadar her ne kadar her fırsatta Sukkeri'yi⁴ cemaatin siyasi temsilcisi olarak görevlendirse de⁵ Sukkeri'nin girişken yapısı ve Benna'nın klasik liderlik anlayışına olan kayıtsız tutumu, Benna ile arasının açılmasına neden olmuştur.

Benna ile cemaatin tuğlasını teker teker inşa eden Sukkeri⁶, 1929 yılında açılan Mahmudiyye şubesinin vekili olmuştur. Ardından cemaatin 1933 yılında kurulan şura meclisinin ilk üyelerinden olan Sukkeri, cemaat merkezinin 1932 yılında Kahire'ye taşınmasının ardından Benna'nın başvekili olmuştur⁷.

1 Richard Michell, *The Society of the Muslim Brothers*, Oxford University Press, London 1969, Terce-mehû Abdusselâm Rıdvân, Râce'ahû Fâruk 'Afiî, Bölüm III, dijital kitap: (http://www.ikhwanwiki.com/index.php?title=ريتشارد_ميتشل_..._الإخوان_المسلمين) erişim tarihi: 03.Mart.2014.

2 Ahmed Sukkeri, "Keyfe İnzega Hasan el-Benna fi Davetihi", (Hasan el-Benna Nasıl Yoldan Çıktı), *Ceridetu Savru'l-Umme*, tarih 25/11/1947, <http://www.ikhwanwiki.com/images/e/ed/Image00019.jpg>, erişim tarihi: 20.05.2013.

3 Sukkeri, <http://www.ikhwanwiki.com/images/5/56/Image00011.jpg>, 12/11/1947.

4 Cum'a Emin Abdulaziz, Merhaletu't-Tekvin 1938-1943, (Cemaatin Oluşum Süreci 1938-1943), *Dâru't-Tevzî' ve'n-Neşri'l-İslâmiyye*, Kahire 2005, s. 72-79. Mahmud 'Abdulhalim, Ahdâsun Sana'ti't-târîh, (TarihYazan Olaylar), c.I, Dâru'd-Da'Ve, İskenderiyye 1985, s. 120.

5 Michell, *The Society*...Bölüm III,

6 <http://www.dar.akhbarelyom.com/issue/detailze.asp?mag=akh&akhbarelyom=&field=news&cid=28204>, erişim tarihi: 27.03.2015.

7 http://www.masralarabia.com/530917/إلى_أين_وصل_المنشقون_عن_الإخوان_؟/الحياة-السياسية, erişim tarihi: 03.05.2015.

Benna'nın siyasete girmeye karar verdiği 1938 yılından itibaren siyasilerle görüşmesi için görevlendirdiği özel elçisi olan Sukkeri, cemaatten ihraç edildiği 1947 tarihine kadar Benna yerine diplomatik görüşmeleri yapan en önemli şahsiyet olmuştur.⁸

Sukkeri'nin Benna ile Ayrışma Noktası ve İhrac Edilmesine Sebebiyet Veren Olaylar

II. Dünya Savaşı esnasında cemaat Mısır'ı işgal eden İngilizleri zayıflatmak için Almanların yanında durmuş ve onları desteklemiştir⁹. Bundan oldukça rahatsızlık duyan İngilizler, Sukkeri ile görüşerek cemaate rüşvet teklif etmişlerdir. Teklif edilen bu rüşveti kabul etmedikleri için¹⁰ Sırrı Paşa hükümeti döneminde Sukkeri ve Benna sürgüne gönderilmiş, cemaatin faaliyetleri de yasaklanmıştır¹¹.

Sukkeri ve Benna, üç ay kaldıkları sürgünden Ali Mahir'in saraya ricada bulunması sayesinde dönmüşlerdir¹². Ancak Sırrı Paşa hükümeti 1942 yılında iktidardan inene kadar cemaate yönelik yasaklar devam etmiştir¹³. Vefd hükümeti 1942 yılında başa geçince Başbakan Nahhas Paşa'yı ziyarete giden ikili, Paşa'dan İngilizlerin baskısını ve haklarında açtığı soruşturmayı kaldırması için ricada bulunmuşlardır. Bu ricayı memnuniyetle karşılayan Nahhas Paşa, bu soruşturmayı bizzat kendisi yapmış ve cemaatin sadece hayır cemiyeti olduğunu ispatlayarak eski faaliyetlerine dönmesine izin vermiştir.

1944 tarihindeki düşüşüne kadar Vefd hükümeti ile balayı yaşayan cemaat, Nahhas Paşa'nın bu iyiliğini unutmamış ve teşekkürlerini ve minnetlerini sunmak için gazetelerde hükümeti öven makalelerin yayınlanmasına özen göstermiştir¹⁴. Elbette bu övgülerden Nahhas Paşa hükümetinin kabine başkanları da nasiplerini fazlasıyla almışlardır. Bunlardan Sağlık Bakanı Abdulvahid Bey, Malzeme Tedarik Bakanı Ahmed Hamza Bey, Ticaret Bakanı Mahmud Bey Selman sadece birkaçıdır. Bu bakanların işlerini oldukça dürüst yaptıkları, dindar oldukları, sabah namazlarını dahi kaçırmadıkları ve Kuran'ı okumaya özen gösterdikleri, hacca giderek mümin bir lider gibi davrandıkları ve Mısır'ı

8 Sukkeri, <http://www.ikhwanwiki.com/images/e/e8/Image00021.jpg>, 28/11/1947, <http://www.ikhwanwiki.com/images/e/eb/Image00022.jpg>, 30/11/1947.

9 Abdulhalim, *Abdâsu'n...*, c.I, s. 310-311.

10 'Abdurrahîm 'Alî, *Kirâe fi'l-Meffâti's-Sirriyye*, (Gizli Belgeler) el-Hey'e'l-Mısriyye'l-Âmme li'l-Kitâb, Kahire 2011; Sukkeri, <http://www.ikhwanwiki.com/images/b/b0/Image00015.jpg>, 21/11/1947.

11 Sukkeri, <http://www.ikhwanwiki.com/images/d/d3/Image00013.jpg>, 16/11/1947.

12 Lia, *Müslüman...*, s. 302.

13 Lia, *Müslüman...*, s. 295, 302; Sukkeri, <http://www.ikhwanwiki.com/images/d/d3/Image00013.jpg>, 16/11/1947.

14 Seyyid Yusuf, el-İhvânul-Muslimûn, (Müslüman Kardeşler), c. VI, Merkezu'l-Mahrûse, Kahire 1994, s. 39; Sukkeri, <http://www.ikhwanwiki.com/images/c/ca/Image00017.jpg>, 24/11/1947.

dindarlaştırmak için büyük çaba gösterdikleri sürmanşetten girilen haberlerle gazetelerinde duyurmuşlardır.

Cemaatin Nahhas Paşa hükümetine olan minnetinin zirve noktaya taşınmasına o kadar dikkat edilmiştir ki, Müslüman Kardeşler Gazetesinde yayınlanan “Ticaret Bakanı Camide!” başlıklı haberde Vefd hükümeti dönemi altın çağ olarak bilinen dört halife dönemine benzetilmiştir. Eski hükümetlerin daha önce hiç yapmadığı bir geleneği başlatan Vefd hükümetinin camilerde halkın içine karıştığını ve namazdan sonra halkın şikayet ve taleplerini dinleyerek Mısır’ı altın çağ olan sahabe dönemlerine geri döndürdükleri ifade edilerek hükümete teşekkürlerini arz etmeyi borç bildikleri belirtilmiştir¹⁵.

Bu övgü dolu haber ve makalelerin bazıları da bizzat Benna tarafından kaleme alınmıştır. O, makalesinde tarihli makalesinde Adalet Bakanı Muhammed Sabri Paşa’nın hayatını adım adım kaleme alarak oldukça dindar bir aileden geldiğini, küçüklükten itibaren cihad ve zulümle savaşmak için çaba gösterdiğini, avukatlık yaptığı dönemlerde her zaman mazlumun yanında yer aldığını, Medine fakirleri için açılan derneğe başkanlık yaptığını, namazlarını vaktinde kılarak dinine ne kadar önem verdiğini, defalarca hacc yapma şerefine nail olduğunu, akrabalarından fakir olanları gözettiğini, ailesinin de kendisi gibi dindar bir hayat sürmesi için çaba gösterdiğini ve oldukça salih bir baba ve eş olduğunu yazmıştır¹⁶.

Vefd hükümeti Benna’nın bu jestini ve cemaatinin bu iltifatlarını karşılıksız bırakmamış cemaate aralarında birçok bakanların da bulunduğu sayısız ziyaretler düzenlemiştir. Cemaatin gazetesinde yayınlanan bu ziyaretler uzun uzun övgü ve yaldızlı sözlerle anılmıştır¹⁷. Bu dönemde yüzlerce şubenin açıldığını bunun en önemli sebeplerinden birinin de hükümet tarafından yapılan yardım fonlarının olduğunu belirten Sukkeri, örneğin Müslüman Kardeşler Gazetesinin 12 Haziran 1943 tarihli sayısında yayımlandığı üzere Fuad Sıraceddin Paşa’nın 50 pound üyelik ücreti ödeyerek cemaate üye olduğunun duyurulduğunu açıklamıştır. O dönemde cemaat maddi yönden büyük bir refaha ulaşmış, fikir özgürlüğü açısından da hiç olmadığı kadar serbest hareket etmiştir¹⁸.

Nahhas Paşa’nın düşüşü ile cemaat ile Vefd’in balayı da bitmiştir. Hükümetlerle sıfır sorun politikası güden Benna, Vefd’in düşüşüyle birlikte sonraki hükümetlere odaklanmıştır. Bu stratejisinden ötürü iktidarda olan parti ve şahsiyetlerle iyi geçinmeye gayret gösteren cemaat, iktidara muhalefet konumuna düşen bütün parti ve cemiyetlerle de husumet yaşamıştır. Özellikle de 16 Şubat 1946 yılında Sıdkı Paşa’nın iktidarı döneminde bu hükümete şid-

15 Sukkeri, <http://www.ikhwanwiki.com/images/e/eb/Image00022.jpg>, 30/11/1947.

16 Abdulhalim, *Abdâsun...*, c.I, s. 300.

17 Abdulhalim, *Abdâsun...*, c.I, s. 300.

18 ‘Alî, *Kırâ’e...*, s. 28-30.

detli muhalefet gösteren Vefd partisine karşı geriye dönüşü olmayan bir yola giren Benna, bu stratejik manevrasıyla cemaat içi huzursuzlukların da başlamasına sebep olmuştur. Cemaatin Vefd ile biten balayı dönemi, bu tarihten itibaren Sukkeri ile de bitmiştir.

Sukkeri'nin Vefd'e minnet borcunu idame ettirmek istemesi ve onun başını güttüğü halkın işgale karşı direnişine katılması ve bunun için Benna'ya baskı uygulaması Benna ile arasının açılmasına neden olmuştur. İngilizlere olan yakınlığı ile bilinen Sıdkı Paşa hükümetiyle cemaatin yakınlaşmasını yanlış bulan Sukkeri, derhal halk ile tek bir güç olunması için ciddi adımların atılması gerektiğini savunan makaleler yayınlamaya başlamıştır. Daha önce işgalcilerle yapılan bütün anlaşmaların ve protokollerin ilga edilmesini savunarak bu işgalci ülkelerdeki elçi ve diplomatların da geri çağrılmasını ve ordunun güçlendirilerek gençlerin bunun için eğitilmesini talep etmiştir. Parlamantonun da derhal feshedilerek millet meclisinin kurulmasını savunmuştur. Sukkeri'nin gazetelere verdiği bu demeçlerin ardından karşı atağa geçen Benna, cemaatin gazetesinde parlamantonun feshedilmesine karşı olduğunu savunarak adeta Sukkeri'nin düşüncelerine katılmadığını söylemek istemiştir¹⁹.

Vefd'din biraz daha liberal kolu olan Saadçılar ve Anayasalcılarla koalisyon hükümeti kuran Sıdkı Paşa, bu yaklaşımıyla Vefd'i zayıflatmak istemiştir. Aynı zamanda muhafazakar bir toplum olan Mısır'ın en popüler muhafazakar cemaati olan İhvanın da desteğini alarak bu gücünü, saray ile her zaman düşman olan Vefd'in aleyhine kullanmak istemiştir. Benna'nın bu tarihten itibaren hükümetleri sadece kendi çıkarları için desteklediği gözlemlenmiştir²⁰.

Cemaatin kaynaklarına göre Benna bu stratejisiyle Mısır'ın modern tarihi boyunca her krizden en popüler parti olarak çıkan Vefd'e engel olmak istemiştir. Çünkü Vefd'in bu başarısı siyasete girmeyi hedefleyen Benna için rahatsızlık verici bir rekabet olmuştur. Dolayısıyla, Sıdkı Paşa hükümeti devraldığında sokaklara dökülen halkın yanında olan ve dönemin en güçlü muhalefet partisi olan Vefd'i desteklemek kendi cemaatinin de oylarını ona kaydıracağı için ne pahasına olursa olsun artık bu partiyle yolların ayrılması gerektiğine inanarak kerhen de olsa Sıdkı Paşa'ya tutunmaları gerektiğini şu sözlerle ifade etmiştir:

*“Her ne kadar Sıdkı Paşa'nın siyasi geçmişi onu desteklememiz için teşvik edici olmasa da ben yine de kendisinden ümitliyim”*²¹.

Sıdkı Paşa İngiliz gazeteciler tarafından siyasi ve iktisadi yolsuzlukların baş adamı olarak tanımlanmış bir siyasetçidir. İngilizler, 1933 yıllarına kadar kendilerinin en güçlü müttefiği olan Sıdkı Paşa'nın Kral Fuad tarafından iki defa azledilmesine engel olmadıkları için pişman olduklarını belirterek, Sıdkı

19 *Ibid.*, s. 152; Sukkeri, <http://www.ikhwanwiki.com/images/e/ef/Image00018.jpg>, 24/11/1947.

20 Abdulhalim, *Abdâsun...*, c.I, s. 365, 369.

21 *Ibid.*, s. 375.

örgütleyerek *Ulusal Koalisyon* oluşturmuştur. Ülke çapında genel grev başlatan Vefd'in bu hareketine katılmayan Benna, bu koalisyonun rakip bir koalisyon olarak *Milli Koalisyon* adı altında müstakil bir hareket başlatmış, ancak farkında olarak ya da olmayarak bununla halkın gücünü ikiye bölmüştür. Müslüman Kardeşler Cemaati gibi muhafazakar olan Müslüman Gençler Cemiyeti ve Genç Mısır Cemiyeti, Vefd'in başlattığı koalisyonda bulunurken Benna bu koalisyonda bulunmaktan imtina etmiş ve cemaatin en radikal gençlerinden olan ve cemaatin silahlı timi olarak bilinen *Özel Teşkilat*'ın ileri gelenlerinden olan Mustafa Mümin'in üniversite ayaklanmalarının başını çekmesine bile engel olmuştur³⁰.

Benna'nın koalisyonu olan Milli Koalisyon Sıdkı Paşa hükümeti tarafından desteklendiği için İhvan'ın işçi kesimi Vefd'in başını çektiği Ulusal Koalisyon'a destek vermeye devam ederek Benna'yı desteklemekten imtina etmişlerdir. Benna o tarihten itibaren işçi İhvan'la da bağlarını koparmıştır. Michell, Benna'nın Vefd'e karşı kurduğu Milli Koalisyon'un halk ittifakını kırdığı için halkın bu ittifakı desteklemediğini belirtmiştir. Halktan ve kendi öğrenci ve işçi tabanından fazla destek görmeyen Benna'ya karşılık işçilerin ve birçok öğrencinin ısrarla Vefd'in yanında saf tutarak grevlerini özellikle Sıdkı Paşa hükümetine karşı başlatmaları Benna'nın koalisyonunun başarısız olmasına neden olmuştur. Benna bu başarısızlığın ardından halkın tamamının temsil edilmediğini ve bu hareketlerin birliği yansıtmadığını gerekçe göstererek hiçbir koalisyonun katılmayacağını ilan etmiştir³¹.

17 Nisan 1946 tarihinde Vefd ile İhvan'ın çatışması zirve yapmış, taraflar arasında silahlı çatışma başlamış ve cinayetler işlenmiştir. Diğer yandan Sıdkı Paşa ve İngilizler arasında yapılan gizli anlaşmayı Vefd ifşa etmiş³² ardından yeni bir halk koalisyonu kurarak bu sefer bütün muhalefeti bir araya toplamak istemiştir. Benna bu çağrıya da yanaşmamıştır. 02 Şubat 1942 tarihinde başlatılan büyük Mısır ayaklanmasına sessiz kalan Benna, bu tarihte de bir kez daha halkın büyük ayaklanmasına karşı sessiz kalarak belki de bir devrime götüreceği olan bu halk dayanışmasının güçlenmeden kırılmasına neden olmuştur. Ardından hacca giderek bu ortamlardan uzaklaşan Benna'nın aksine Sukkeri, Vefd'in başlattığı bu hareketin savunucusu olmuş ve direnişçileri savunan bildiri ve makaleler yayınlamaya özen göstermiştir.

Benna hacca gittiğinde Vefd tarafından işgal aleyhine son bir hamle olarak başlatılan bu koalisyonun bütün muhalefet partileri ve genelde bütün sivil toplum kuruluşları katılmıştır. Tek bir cephe oluşturulması için Sukkeri'de bu koalisyonun cemaati temsilen katılmıştır. Ancak haccdan döner dönmez böyle bir koalisyonun içinde yer alamayacaklarını belirten Benna, İngilizlerle anlaş-

30 Kemâl, *en-Nuğâtu...*, s. 223, 192; Muhammet, *Men...*, s. 107-18.

31 Michell, *The Society...*, Bölüm III.

32 Târık el-Bişri, *el-Harekes-Siyâsiyye fi Mısır 1945-1952*, (Mısır'da Siyasi Hareketler), Dâru'ş-Şurûk, Kahire, 2002, s. 196.

ması ortaya çıkan Sıdkı Paşa'dan Vefd'in bir farkının olmadığını ve hükümetin başına geçmek için riyakarca davranarak bu koalisyonun başını çektiğini savunmuştur. Sukkeri ısrarla Benna'yı ikna etmeye çalışmış, halkın dayanışmasının kırılmaması için Vefd'in kendilerine uzattığı eli tutmaları gerektiğini savunmuştur. Ancak Benna, bir cihad fonu oluşturulmasını ve fona Vefd'in 50.000 sterlin bağış yapması dahilinde Vefd ile ittifak yapmaya razı olacağını belirterek adeta işi yokuşa sürmüş ve bu astronomik bağışı kabul etmeyen Vefd ile yollarını sonsuza kadar ayırmıştır³³.

Her ne kadar Benna hacca gitmeden önce ülke çapında herkesin İngiliz mallarını boykot etmeleri için çağrıda bulunsa da, hatta işgal meselesinin ve Filistin meselesinin Uluslar arası Güvenlik Konseyi'ne götürülmesi için ülke çapında direniş hareketlerini başlatmış³⁴ olsa da, artık bu direnişi "göstermelik bir günah çıkartmak"tan öteye gitmemiştir. Bu eyleminin "göstermelik" olarak nitelenmesinin sebebi, Vefd'in daha önce başlattığı halk koalisyonuna sıcak bakmaması hatta bunu destekleyen Sukkeri'yi ve cemaatin ileri gelen vekillerinden olan Dr. İbrahim'i hacc dönüşü cemaatten ihraç etmesidir. Bazı siyaset bilimciler Benna'nın bu göstermelik olarak niteledikleri manevralarını, Sukkeri'nin ve Dr. İbrahim'in sebep olduğu cemaat içi ciddi kan kaybını dengelemek ve halk tarafından popüleritesini yeniden kazanmak için yapılmış bir manevra olarak görmüşlerdir³⁵.

Mahmud Abdulhalim, Benna'nın Sıdkı Paşa hükümetini desteklediği gibi ardından gelen Nokraşi Paşa hükümetinin de İngilizler tarafından başa getirilmesine rağmen desteklediğini belirtmekte bir beis görmemiştir. Ona göre Benna, bunu İngilizlere karşı dayanışma içinde olmak için mecburen yapmıştır³⁶. Şimdi bu sözlerin ardından ve Benna hakkında bütün bu tarihsel verilerden yola çıkarak sorulması gereken asıl sorular şunlardır: Yeri geldiğinde millî çıkarlar için her hükümetle hatta İngilizlerle bile ittifak yapmaya hazır olduğu belirtilerek savunulan Benna'yı³⁷ Vefd'in işgal aleyhine oluşturduğu ulusal koalisyonunu desteklemesine engel olan önemli şey ne olabilirdi? Hatta zamanında Vefd'in İslami bir hükümet olduğunu ve onlar sayesinde İslam'ın Mısır'da hiç olmadığı kadar yaşandığını itiraf eden Benna³⁸, ne olmuştu da bir anda Vefd'i İslam düşmanı olarak görmeye başlamıştı? Bu soruların cevabını Vefd'in yanında saf tuttuğu için cemaatten azledilen Sukkeri en yüksek perdeden vermiş, Benna'yı münafıklıkla suçlayarak, çıkarları için hiçbir prensip

33 'Abdulhadi, el-Ahzâbu..., s. 99-103.

34 *Ibid.*, s. 107.

35 *Ibid.*, s. 110.

36 Abdulhalim, *Ahdâsun...*, c.I, s.391.

37 Hasan el-Bennâ, *er-Resâil*, (Risaleler), PDF, web sitesi: http://www.2shared.com/document/YGTa-aB6V/___html, erişim tarihi: 04.09.2012, s. 142, 143.

38 'Alî, *Kırâe...*, s. 23.

gütmeden bütün hükümetlerin yanında olmaya gayret ettiğini belirterek onu sert bir dille eleştirmiştir³⁹.

Abdulhalim, cemaatin Sıdkı Paşa hükümetini bütün o kanlı geçmişine ve İngilizlere olan yakınlığına rağmen desteklemesinin Mısır siyasetinde ilk defa olduğunu ve halk tarafından dehşetle karşılandığını teyid ederken, bunu cemaatin çıkarları için yapmak zorunda olduklarını savunmuştur. Benna ise, Vefd'in halkın ayaklanmalarının yanında durmasına rağmen ona karşı alınan bu ani tavrı, Vefd'in Batılı bir sistemi Mısır'a getirmek istediği için aldıklarını, çünkü cemaatin İslami kaygılar güden bir cemaat olduğunu belirtmiştir⁴⁰. Ancak öyleyse neden cemaat Sıdkı Paşa gibi İslam karşıtı bir başbakanı desteklemiştir sorusu hiçbir zaman açıklık kazanmamıştır.

Sıdkı Paşa elbette her zaman kötü adam rolünde kalmak istememiştir. İngilizler aleyhine ayaklanmalar dozunu artırınca ve bunu İngilizler onlarca kişinin ölümüne ve yüzlerce kişinin ağır yaralanmasına neden olan askeri müdahale ile bastırıldığı zaman, Sıdkı Paşa halkın yanında durduğunu ifade ederek adeta kötü adam imajını dengelemek istemiştir. İngiliz arşivlerinde Sıdkı Paşa'nın ve arkasına aldığı sarayın daha önceki halk ayaklanmalarını kendileriyle birlikte kanlı bir şekilde bastırırken, şimdi halkın yanında gözükmelerinin demogoji oyunundan ibaret olduğu belirtilmiştir. İngiliz konsolosluğunun İngiltere'ye gönderdiği raporda, sarayın kendi monarşik ve otokratik yapısını bir yandan halkın yanında olduğu imajını çizerek dengelemeye çalışmasının ve diğer yandan halkın İngilizlere olan öfkesine sessiz kalarak onları İngilizlere karşı kıskırtmak istemesinin ürktücü olduğu belirtilmiştir. Ayrıca, saraya ve Sıdkı Paşa'ya sırtını dayayan Müslüman Kardeşler Cemaati'nin de tehlikeli sularda yüzdükleri ve bu hükümete destek çıkararak güçlenmekte olduklarının oldukça dikkat çektiği belirtilmiştir⁴¹.

Sukkeri'nin bu süreçte hükümet ve İngilizler aleyhine gazetede yayınlanan makaleleri oldukça kızgın ve radikal sözlerle dolu olduğu gözlemlenmiştir. Hatta Sıdkı Paşa hükümetini her seferinde alaya almaktan çekinmemiştir. "Ey Devlet Başkanı, sandalyen rüzgara karşı sallanıyor!" gibi her gün gazetelerde yayınlanan alaycı sözlerine karşı⁴² Benna'nın oldukça rahatsız olduğu Sukkeri'yi cemaatten ihraç ettikten sonra bilinmiştir.

İkili arasında gelişen kızgınlıklar ve çatışma ilk defa Sukkeri'nin 11 Ekim 1947 tarihinde Vefd partisinin gazetesi olan *Savt el-Ummé*'ye verdiği makalesi ile duyulmuştur. 07 Mayıs 1948 tarihine kadar devam eden bu karşılıklı atışma, aralarındaki kırılganlıkların ne kadar da derin olduğunu ortaya koymaktadır. 30 yıllık arkadaşlıklarını bitiren Benna ve Sukkeri ikilisi bu krizin

39 *Ibid.*, s. 28-30.

40 Abdulhalim, *Ahdâsun...*, c.I, s. 476; Abdulhadi, *el-Ahzâbu...*, s. 95-96.

41 Muhammet, *Men...*, s. 106.

42 *Ibid.*, s. 126, 135-140, 153-158, 164-187.

ardından yayınladıkları makalelerde aslında yıllardır kerhen birbirlerine dayandıklarını ortaya koymuşlardır. Benna bu kopuşun acısını hatıratını kaleme alarak⁴³, Sukkeri de gazetelerde aylarca yayınladığı makalelerle çıkarmıştır⁴⁴.

Sukkeri'nin Benna'ya Yönelttiği Eleştirileri

1946 yılına gelindiğinde Sukkeri ile Benna'nın ayrışma noktaları da iyice belirginleşmiştir. Benna'nın hacca gittiği dönemde muhalefet partisi olan Vefd ile ilişkileri ilerleten Sukkeri, aynı zamanda da Sıdkı Paşa hükümeti aleyhinde sert çıkışlar yaparak milli direnişin yanında saf tutmuştur⁴⁵. Sukkeri Vefd'in desteklenmesini hayati olarak görürken Benna bu desteğin ilk başlarda abartılmadan yapılmasını istemiş, ancak zamanla tamamen karşısında durarak gerçek duruşunu ortaya çıkarmıştır. Sukkeri ise Müslüman Kardeşler'in gerçekleştirmek istediği siyasi ve dini başarıları için Vefd'in desteklenmesi gereken bir parti olduğunu savunmuştur. Zira Vefd her zaman halk tarafından desteklenen en güçlü partiydi. Ancak şunun da bilinmesi gerekir ki, her ne kadar Sukkeri Benna'nın halk direnişinin yanında olmayan agresif tutumuyla cemaati sarayın maşası haline getirdiğini savunarak Vefd'i desteklemiş olsa da, bu tutumuyla Benna'ya karşı bir tutum sergileyerek onun liderlik meşruiyetini zayıflatmak peşinde de olmuştur⁴⁶.

Bunu başından beri fark eden Benna, 27 Kasım 1947 tarihinde Sukkeri'nin ihraç kararını almıştır. Ardından ikili tarafından gazetelerde yayınlanan makalelerle ve karşılıklı atışmalarla açılan eski defterler her ikisinin de birbirine karşı beslediği kızgınlığın başlangıç tarihini de ortaya koymuştur. Bu küskünlük Benna'ya göre 1929 yılında başlasa da, Sukkeri'ye göre ilk kırgınlık 1944 yılında Benna'nın eniştesi Abdülhakim Abidin'in cemaat içi gayri meşru ilişkilerde bulunmasıyla başlamıştır. Benna'nın kırgınlığı oldukça basit bir nedene bağlıyken, Sukkeri'nin kırgınlık nedeni oldukça ciddi bir meseleye dayanmaktadır. Benna 1929 yılında cemaatin ilk camisinin açılışı esnasında Sukkeri'nin kendisinin yerine açılış konuşmasını yapmasına o kadar çok kızmıştır ki, cemaate namaz bile kıldırılmayı reddetmiştir⁴⁷. Bu kırgınlığı Benna'nın 20 yıl sonra hatıratında ele alması Sukkeri'ye karşı içinde tuttuğu kırgınlığında boyutunu göstermektedir.

Bu kırgınlık ilk defa Benna'nın Sukkeri'nin istifasını gizli şekilde istemesiyle başlamış, buna razı olmayan Sukkeri'nin bunu gazetelere taşımasıyla kamuoyu tarafından duyulmasına neden olmuştur. 11 Ekim 1947 tarihinde ilk defa *Savt el-Umme* gazetesinde Sukkeri'nin makalesi yayınlanmaya başlamıştır. O,

43 Lia, *Müslüman...*, s. 63.

44 http://www.ikhwanwiki.com/index.php?title=افتة_أحمد-السكري Ali, *Kırâe...*, s. 400-430.

45 Muhammet, *Men...*, s. 126, 135-140, 153-158, 164-187.

46 Michell, *The Society...*, Bölüm III.

47 Hasan el-Bennâ, *Muzekkirâtü'd-Dâve'd-Dâ'iye*, (Benna'nın Hatıratı), Dârü't-Tevzî'i ve'n-Neşri'l-İslâmiyye, Kahire 2001, s. 81,82.

makalesinde Benna'nın kendisine gizli olarak gönderdiği azil mektubuna çok üzülüğünü ve aralarındaki kardeşliği nasıl olup ta bir gecede üstelik kendisini yargılamaya çıkarmadan yaptığını sorgulamıştır. Benna ona gönderdiği mektuplarda onu azletme nedenini siyasi meselelerdeki ve tebliğ metodunda farklı yöntemlerle hareket ettikleri için yaptığını belirtmiştir. Nedenleri açık bir şekilde belirtilmeden azledilmesine çok üzülen Sukkeri, araya araçlar koymasına rağmen Benna'yı kararından vazgeçiremediğini belirtmiştir.

İslamiyet'te yargılamadan infaz etmenin haram olduğuna ve sulhun her zaman Allah tarafından önerildiğine değinen Sukkeri, bunların hiçbirisini yapmaya yanaşmayan Benna'yı halka şikayet etmek istediğini belirterek aralarında geçen husumeti ilk makalesiyle ifşa etmiştir. Onun makalesine göre Benna, Sıdkı Paşa hükümetinden bir takım üst düzey kişilerle görüşmüş ve onların isteği üzerine Vefd ile arasını bozarak buna uyması için de Sukkeri'ye baskı yapmıştır. Hükümet ile Vefd arasında seçim yapmaları gerektiğini kendisine bildiren Benna, onu siyasetten uzak durması için uyarmıştır. Buna razı olmayan Sukkeri'ye 4 Şubat 1947 tarihinde azil mektubunu gönderen Benna'yı halka şikayet eden Sukkeri⁴⁸ bu tarihten sonra seri makaleler yayınlamıştır.

Benna ertesi gün Müslüman Kardeşler Gazetesi'nden bu makaleye cevap yazmış Sukkeri'nin kendisine iftira attığını ve eğer hal öyleyse neden bunu daha önceki idare heyetinin her hafta yaptığı toplantılarda üyelere sunmadığını sormuştur. Oldukça kısa olan cevabında iddiaların asılsız olduğunu bildirecek ek bir bildiri ile şubelere Sukkeri'nin azledildiğini birkez daha bildirdiğini ve Sukkeri ile hiçbir hususta münazaraya ya da münakaşaya girmemeleri gerektiğini ifade etmiştir⁴⁹.

Sukkeri, 14 Ekim 1947 tarihinde yazdığı makalede daha önce Benna'ya yürüdüğü yanlış yoldan geri dönmesi için gizli olarak göndermiş olduğu bildirilerinin tarihlerini ve içeriklerini açıklamıştır. Hükümetten ve onun yandaşları sayılan şirket ve özel kuruluşlardan cemaate yağın ciddi miktardaki para akışına olan itirazlarını ve Benna'nın hükümetle olan samimiyetine olan ikazlarını ona olan sevgisinden dolayı bunu kendi aralarında halletmek için gizli yaptığını belirtmiştir⁵⁰. Ardından Benna'nın bu despot tutumunun eskilere dayandığını ve eniştesi Abdülhakim Abidin'in cemaatin kadınlarıyla olan gayri meşru ilişkisinin ispatlandığı raporları yayınlarak Benna'nın o tarihte nasıl da bu olayı örtbas ederek buna itiraz eden birçok vekili cemaatten ihraç ettiğini kamuoyuna duyurmuştur⁵¹.

Sukkeri'nin bu makalesinin ardından cemaatin muhtelif şubelerinden hergün yüzlerce kopuşlar olmuş, bu kişiler özellikle Benna'nın Abidin meselesini

48 Sukkeri, <http://www.ikhwanwiki.com/images/7/74/Image00023.jpg>, 11/10/1947.

49 http://www.ikhwanwiki.com/index.php?title=فتنة_أحمد-السكري,

50 Sukkeri, <http://www.ikhwanwiki.com/images/3/32/Image00024.jpg>, 14/10/1947.

51 Sukkeri, <http://www.ikhwanwiki.com/images/e/e8/Image00036.jpg>, 28/10/1947.

ört bas etmesini ve hükümet ile samimiyetini şiddetle kınamışlardır. Bu kopuşlar gazeteye gönderilen isimler ve imzalarıyla birlikte yayınlanmıştır. Bunların birçoğu çeşitli bölgelerdeki memurlar, öğretmenler, avukatlar, mühendisler, Ezher üniversitesi öğrencileri ve nüfuz sahibi kimselerdir. Benna'nın, Sukkeri'nin haklı eleştirilerine karşı hazımsız davranmasını yadırgadıklarını ve Sukkeri'nin ithamlarına ciddi savunma geliştiremediği gibi yargılanma talebini de kale almadığını eleştirerek Sukkeri gibi 20 yıl boyunca cemaatin başvekilliğini yapmış birisini bu kadar kolaylıkla azletmesini tuhaf bulduklarını açıklamışlardır. Birçoğu da Benna'nın hükümetlerle şaibeli ilişkisini kınadıklarını belirterek cemaatten istifasını talep etmiştir⁵².

Bu kızgınlık öylesine bir hal almıştır ki bazıları Benna'yı ve taraftarlarını bölgelerine çağırarak adeta yüksek perdeden onu tehdit etmişlerdir⁵³. Özellikle Mahmudiyye şubesinden gelen ve Rahmaniyye şubesinin vekili ve memurlarıyla birlikte yüzlerce üyenin kopuşlarının ilan edildiği imzalı bildirimler adeta Benna'ya olan birikmiş kızgınlığın patlamasını ortaya koymuştur⁵⁴.

Bu bildirimlerin ardından cemaat kendi gazetesinde birkaç bildiri yayınlarak bazı cemaat üyelerinin isimlerini ve imzalarını cemaate gönderdiklerini ve cemaati desteklediklerinin gazetede yayınlanmasını istediklerini bildirmiştir. Ancak *Savt el-Umme* gazetesinde bu kişilerin imzalarının sahte olduğu belirtilerek bu kişilerin cemaati artık desteklemedikleri gerçek imzalarıyla birlikte yayınlanmıştır⁵⁵.

Bütün bu kopuşların ilan edildiği bildirimlerin en önemlileri cemaatin yaşça büyük alimlerinden gelen kopuş bildirimleridir. Onlar Sukkeri'nin iddialarına karşı Benna'nın kendisini ciddi şekilde savunmadığını belirterek her ikisini de çok iyi tanıdıklarını belirtmiş ve Sukkeri'ye karşı yapılanı acımasızca ve zalimce niteleyerek cemaatten kopuşlarını bildirmişlerdir⁵⁶. Özellikle de cemaatin tebliğ birimi genel başkanı Mustafa Naina'nın birkaç gün sonra yayınladığı bildiri bir tek Sukkeri'nin değil birçok kişinin de yargılanmadan

52 Sukkeri, <http://www.ikhwanwiki.com/images/8/8d/Image00025.jpg>, 15/10/1947; <http://www.ikhwanwiki.com/images/b/bd/Image00026.jpg>, 18/10/1947; <http://www.ikhwanwiki.com/images/9/90/Image00033.jpg>, 19/10/1947; <http://www.ikhwanwiki.com/images/f/f5/Image00028.jpg>, 20/10/1947; <http://www.ikhwanwiki.com/images/d/d8/Image00030.jpg>, 21/10/1947; <http://www.ikhwanwiki.com/images/e/e8/Image00036.jpg>, 28/10/1947; <http://www.ikhwanwiki.com/images/6/6f/Image00001.jpg>, 02/11/1947; <http://www.ikhwanwiki.com/images/8/81/Image00002.jpg>, 04/11/1947; <http://www.ikhwanwiki.com/images/3/3d/Image00016.jpg>, 22/11/1947; <http://www.ikhwanwiki.com/images/1/18/Image00008.jpg>, 25/11/1947; <http://www.ikhwanwiki.com/images/9/97/Image00003.jpg>, 05/11/1947; <http://www.ikhwanwiki.com/images/6/6d/Image00005.jpg>, 08/11/1947; Yusuf, el-Ihvānu..., s. 215.

53 Sukkeri, <http://www.ikhwanwiki.com/images/1/19/Image00004.jpg>, 07/11/1947.

54 Sukkeri, <http://www.ikhwanwiki.com/images/a/af/Image00034.jpg>, 23/10/1947; <http://www.ikhwanwiki.com/images/5/5d/Image00010.jpg>, 08/11/1947.

55 Sukkeri, <http://www.ikhwanwiki.com/images/8/88/Image00012.jpg>, 15/11/1947.

56 Sukkeri, <http://www.ikhwanwiki.com/images/a/a1/Image00029.jpg>, 20/10/1947.

ihraç edildiklerini ortaya koyar mahiyette olmuştur. Naina, Benna'nın Sıdkı Paşa hükümeti ile olan görüşmelerine bizzat kendisinin şahit olduğunu ve bu durumu uzun süredir bildiğini ve yanlış bir yolda olduğunu ona defalarca bildirmesine rağmen Benna'nın bunların hepsine kulağını tıkayarak diktatörce davrandığını ifade etmiş ve kendisini de yargılamadan azlettiğini bildirişiyle duyurarak Sukkeri'nin yanında olduğunu açıklamıştır⁵⁷.

Sukkeri'nin raporunu yayınladığı Abidin meselesi hakkındaki ilk huzursuzluk 1944 yılında patlak vermiştir. Cemaat mensubu aileler arasında ziyaretlerde bulunan Abidin'in birçok evli ve bekar kadınla yasak ilişki yaşadığına dair söylentiler çoğalmaya başlamış ve şikayetler cemaatin üst düzey yetkilileri tarafından Hasan el-Benna'ya iletilmiştir. Bunun üzerine Benna, olayla ilgili soruşturma başlatılması için bir heyet oluşturulmasını talep etmiştir. Olayla ilgili geniş çaplı soruşturma yürüten heyetin içinde Sukkeri de yer almıştır. Araştırmalar sonucu heyet bir rapor hazırlayarak Abidin'in soruşturmalar sonunda suçlu bulunduğunu ilettiği zaman Benna heyetin bu raporuna itiraz ederek ikinci bir heyet oluşturulması için talimat vermiştir. Bu talimatına her ne kadar o yıllarda büyük kızgınlık ve hayal kırıklığı duysalar da cemaatin çıkarı için sessiz kalan heyet azalarından Sukkeri, Kemal Abdunnebi, Huseyn Abdurrazık⁵⁸ ve Dr. İbrahim Hasan, bu kızgınlıklarını yıllar sonra Benna'nın Sıdkı Paşa'yı aleni bir şekilde desteklemesinin ardından⁵⁹ dayanamayarak ortaya çıkarmışlar ve Benna'yı uyarmaya başlamışlardır. Uzun süredir pamuk ipliğine bağlı olan bu ilişkiler de bu saatten sonra Benna tarafından koparılarak bu kişiler cemaatten azledilmiştir. Azlin ardından Abidin'in suçlu bulunduğu heyet raporu bu kişiler tarafından *Savtu'l-Ummeh* ve *Belâğ* gazetelerinde yayınlanmıştır⁶⁰.

Her ne kadar bu kişiler, Benna'nın pragmatist bir yaklaşımla hükümetlerle sorun yaşamama politikasını ülkenin bağımsızlığına vurulmuş bir balta olarak görse de, Vefd'in iktidardayken halkın taleplerine kayıtsız kalmasına rağmen iktidardan uzaklaştırıldığı her dönemde yeniden halkın sempatisini kazanmak için yaptığı manevraları samimi bulmuşlardır. Bu kişiler tarafından davanın merkezi halk olarak görülürken, Benna'ya göre bu merkez cemaatin çıkarlarıdır.

Açıkçası Benna her zaman sarayı ve hükümetleri (bu hükümet Vefd hükümeti olsa dahi) can simidi olarak kullandığı gibi, Vefd partisi de halkı her

57 Sukkeri, <http://www.ikhwanwiki.com/images/6/63/Image00006.jpg>, 19/11/1947.

58 Abdurrazık ailesi Mısır'da en çok eğitilmiş kişilerin bulunduğu aile olarak bilinmişlerdir. Bu aileden Ezer alimleri ve Mısır'ın ilk Diyanet İşleri Bakanı çıkmıştır. Mahmud Abdulhalim, Huseyn Abdurrazık'ın ailesinin bu nüfuzuna güvenerek Benna'ya karşı çıktığını savunmuştur. Bkz. Abdulhalim, *Ahdâsun...*, c.I, s. 468.

59 Abdulhalim, *Ahdâsun...*, c.I, s. 365, 391.

60 Sukkeri, <http://www.ikhwanwiki.com/images/d/da/Image00027.jpg>, 19/10/1947; <http://www.ikhwanwiki.com/images/e/e8/Image00036.jpg>, 28/10/1947; "Ali, Kırâc...", s. 387; Yusuf, el-İhvânü..., s. 186.

zaman siyaset yarışında can simidi olarak kullanmıştır. Her ne kadar Vefd'in halka verdiği desteği ve duyarlılığı hükümetin başına geçene kadar geçerli olsa da⁶¹, en kritik ayaklanmalarda halkı desteklediği için bu tutumu her seferinde halk tarafından affedilmiş ve kendisiyle silbaştan bir ilişki kurulmuştur. Bu da her zaman Vefd'in en popüler parti olarak kalmasına neden olmuştur. Bu denklemi kendi açısından yanlış bulan Benna, Sıdkı Paşa hükümetinin ardından 1949 tarihinde öldürülene kadar bir daha hiçbir hükümet tarafından desteklenmediği gibi cemaatin bazı üyelerinin daha da agresif tutumlar sergileyerek cemaatin kapanmasına sebep veren eylemlerde bulunmasına neden olmuştur.

Cemaatin ilk tarihçisi Abdulhalim, Sukkeri'nin ve diğer ileri gelen şahsiyetlerin ayrılmasının Sıdkı Paşa meselesi ile alakalı olmadığını, bu kişilerin Abidin'i kıskandıkları için ona iftira atarak bir yerlere gelmek istediklerini savunmuştur⁶². Ona göre bu olayların çıkış noktası Abidin'in Benna'nın kızkardeşiyle evlenmesine duyulan kıskançlıktan kaynaklanmıştır. Benna'nın kızkardeşiyle herkes evlenme hayali kurmuş, evli olan ve yaşları büyük olanlar dahi bunu istemişlerdir. Abdulhalim, bu üyelerin Abidin'e iftira attıklarını sayfalarca ele alırken diğer kaynaklarda geçen Abidin aleyhinde şahitlik yapan şahısların ifadelerine ve araştırma heyetinin raporlarına değinmemiştir⁶³.

Belâğ gazetelerinde de yayınlanan bu raporun ardından yüzlerce İhvan cemaatten kopuşlarını yayınlarken Benna hakkında ağır suçlamalar da bulunarak Benna'dan savunma yapması için çağrıda bulunmuşlardır⁶⁴. Bu çağrının ardından Benna bu raporun sahte olduğunu belirterek Abidin'in suçsuz olduğunu ispatlayan başka bir rapor yayınlamıştır. Bu rapor aslında Benna'nın zamanında birinci heyetin raporuna itiraz ederek ikinci heyetin araştırmaları sonucunda Abidin'in suçsuz bulunduğu rapordur⁶⁵. Sukkeri bu raporun Benna'nın isteği üzerine Abidin'i zoraki masum çıkarmak için hazırlandığını ve altındaki imzaların kerhen atıldığını iddia etmiştir⁶⁶.

Bu meseleye cevap verdikten sonra Vefd ile anlaşmaya varmak için 50.000 poundun da istenildiği iddiasına cevap veren Benna, bu miktarı istediğini inkar etmemiştir. Bu parayla hükümet tarafından hapse atılan kişilerin ailelerine, mahkeme masraflarına ve hükümetin işten çıkardığı yüzlerce işçinin maaşlarını ödeyeceklerini belirterek bu meblağı istemelerinin ne kadar uyanık

61 Tayyar Arı, *Geçmişten Günümüze Ortadoğu*, Alfa Yayınları, İstanbul 2007, s. 187.

62 Abdulhalim, *Abdâsun...*, c. I, s. 466-467.

63 *Ibid.*, s. 269-276, 473-475.

64 Yusuf, *el-İhvânu...*, s. 190- 198.

65 http://www.ikhwanwiki.com/index.php?title=فتنة_أحمد_السكري; <http://www.ikhwanwiki.com/images/a/af/F8.jpg>, erişim tarihi: 30.02.2013; Seyyid Yusuf, *el-İhvânu...*, s. 99, 207.

66 Yusuf, *el-İhvânu...*, s. 190- 198.

bir cemaat olduklarına ve hiç kimsenin ya da hiçbir partinin adamı olmadıklarına delalet ettiği savunmuştur⁶⁷.

Benna, gazetede yayınladığı oldukça edebi ve duygusal makalesiyle Sukkeri'ye kızgın olmadığını ve ne zaman isterlerse cemaate dönebileceklerini ifade ederek onlara karşı gerçekleştirdiği ihracı hafifletmeye çalışmıştır⁶⁸. Doğrusu Benna bu tutumunu her krizden sonra sergileyerek şiddetleri üstüne çekmekten uzak kalmaya çalışmıştır. Ancak madem ki kızgın olmamış ve bu kişiler onu üzmemiş ve ne zaman isterlerse cemaatin kapısı onlar için açık ise neden onları cemaatten azletmiştir sorusu cevapsız kalmıştır.

Benna'nın mektubuyla şok yaşayan Sukkeri, uzun makalelerle günlerce Benna'ya eleştiriler yöneltmiştir. Bu makalelerinde "*Cemaatin asıl kurucusu bendim*" cümlesini kuran Sukkeri'nin cemaatten ihracına olan kızgınlığının nedenini elbette bir tek ideolojik olarak ele almak mümkün değildir. Onun belki de cemaatten kopuşunun en önemli nedeni, eş başkanlık olarak da adlandırabileceğimiz bir başkanlık sistemine Benna'nın sıcak bakmamasıdır. Sukkeri büyük olasılıkla cemaatin siyasi lideri olmak isterken Benna'nın cemaatin ruhani lideri olmasını arzulamıştır⁶⁹. Ancak Benna bu tutumundan dolayı ona karşı hep bir kızgınlık beslemiş bunu hatıratında da açık açık dile getirmiştir⁷⁰.

Sukkeri bir sonraki makalelerinde Sıdkı Paşa hükümetinden önceki dönemlerde hükümetin başında olan Vefd ile cemaatin arasının iyi olması için bizzat Benna'nın çaba gösterdiğini belirterek, şimdi kendisi böyle bir çabayı gösterdiğinde niye Benna'dan tepki aldığını sorgulamıştır⁷¹. Diğer yandan, II. Dünya Savaşı bittiğinde oldukça kuvvetlenmiş olan ve şube sayısı 1500'e çıkan cemaatin hükümete çıkarak İslami taleplerde bulunacaklarını Benna ile kararlaştırmışken, Benna'nın savaş bitmesine ve cemaatin gücünün zirvesinde olmasına rağmen hiçbir girişimde bulunmadığını belirterek hayal kırıklığı yaşadığını belirtmiştir⁷².

24 Eylül 1947 tarihinde Faruk meydanında 20.000 İhvan'ı toplayan Benna'nın bu mitingini polislerin gözetiminde yapmasını yadırgayan Sukkeri, o dönemde bütün cemaatlerin yasaklı olmasına rağmen Benna'nın bu çoğalan mitinglerinin ve bu kadar rahat ve özgür hareket etmesinin dine ve vatana ne açıdan faydası olduğunu sorgulamıştır. Mitingde hükümetten ıslahatlar

67 *Ibid.*, s. 205-206; http://www.ikhwanwiki.com/index.php?title=فتنة_أحمد_السكري; Muhammed, *Men...*, s. 187.

68 el-Bişri, *el-Hareke...*, s. 63; Yusuf, *el-İhvânu...*, s. 44, 99, 207.

69 'Alî, *Kırâ'e...*, s. 105.

70 el-Bennâ, *Muzekkîrâtu...*, s. 132; Yusuf, *el-İhvânu...*, s. 143.

71 Sukkeri, <http://www.ikhwanwiki.com/images/8/8d/Image00007.jpg>, 28/11/1947; Yusuf, *el-İhvânu...*, s. 36; Michell, *The Society...*, Bölüm III.

72 Sukkeri, <http://www.ikhwanwiki.com/images/d/d3/Image00013.jpg>, 16/11/1947.

yapması için taleplerde bulunan Benna'nın bu taleplerini sadece şov amaçlı yaptığını çünkü bu taleplerin ardından gitmediğini ve ısrarcı davranmadığını beyan etmiştir. Ona göre Benna bununla rant güderken, devlet de polislerle desteklediği bu mitinglerle halkın sempatisini kazanmak istemiştir⁷³.

Sukkeri bu makalelerde Benna'nın Vefd'in suçlamalarına karşı hala dimdik ayakta olduğunu ispatlamak istediğini iddia etmiştir. Son günlerde cemaatin gazetelerinde Benna ve ailesinin ne kadar da ilim irfan yuvası bir aileden geldiklerini anlatan yazı dizisinin de yayınlanarak Vefd'in suçlamaları karşısında bir savunma geliştirmeye çalışmakta olduğunu belirtmiştir. Benna'nın kendisiyle röportaj yapan gazetecilere hasır üstünde oturarak pozlar verdiğini ancak 3 tane daha oldukça lüks evi olmasına rağmen bu pozları da şov amaçlı vererek gerçek zenginliğini gizlediğini iddia etmiştir⁷⁴.

Gazetelerde son günlerde birçok Hıristiyan ve papazla pozlarının yayınlanmasına, Benna'nın halkı tek bir çatı altında toplamak için yaptığını savunmasına karşı çıkmayan Sukkeri, kendisinin Müslüman olan Vefd partisiyle olan yakınlığını Benna'nın niye yadırgadığını sorgulamıştır. Onun asıl taaccup ettiği durum, Benna'nın Yahudilerle ve Hristiyanlarla olan ilişkisi dine, vatana ve cemaate zarar vermemiştir de kendisinin Müslüman olan Vefd ile ilişkisi nasıl dine ve tebliğe zarar verdiği üzerinedir. Bu yüzden cemaate şiddetle halk direnişine katılması için çağrıda bulunmuştur. Zira işgalciler bu tefrikadan oldukça memnun olmuş ve Benna bu bölünmenin arkasında durarak bu vatani bölmek isteyen düşmana beklediği fırsatı vermiştir⁷⁵.

Sukkeri, 1942 yılında Vefd hükümeti ile aralarının düzelmesi için Benna'nın kendisini görevlendirdiğini iddia etse de Benna bu bilgiyi yalanlamış⁷⁶, ancak 1948 yılında cemaatin kapatılmasının ardından hükümetten aman dilemek için bizzat kendisinin seferber olması bu yalanladığı bilgiyi yeri geldiğinde kendisi yaparak oldukça ironik bir tutum sergilemiştir. Dönemin iç işleri bakanlığı sekreterinin tutanağına göre cemaatini kapanmaktan kurtarması için Benna başbakan Nokraşi Paşa'yı görmek için çabalamış, ofisine mesajlar bırakmış, ancak Nokraşi Paşa bu görüşmeyi her seferinde reddetmiştir. Bunun üzerine Benna son çare olarak Nokraşi Paşa'ya hükümetini desteklediklerini ve kendisine müsaade ederse adamlarını hükümetin hizmetine seferber edeceğini ifade eden bir mektup yazmıştır. Mektubunda Nokraşi Paşa hükümetinin Mısır için çalıştığına ve oldukça adaletli olduğuna inandıklarını belirterek yıl-

73 Sukkeri, <http://www.ikhwanwiki.com/images/e/ef/Image00018.jpg>, 24/11/1947; <http://www.ikhwanwiki.com/images/f/f8/Image00020.jpg>.

74 <http://www.ikhwanwiki.com/images/c/ca/Image00017.jpg>.

75 'Alî, *el-İhvânu...*, s. 152; Sukkeri, <http://www.ikhwanwiki.com/images/8/8d/Image00007.jpg>, 28/11/1947; <http://www.ikhwanwiki.com/images/c/ca/Image00017.jpg>.

76 http://www.ikhwanwiki.com/index.php?title=أحمد-السكري_فقتة; 'Alî, *Kirâe...*, s. 22.

lardır hükümet ile barışçıl bir siyaset izleyen cemaatin Nokraşi Paşa hükümeti ile de barışçıl bir tutum izlemek istediğini ifade etmiştir⁷⁷.

Benna'nın bu tutumları ve Sukkeri'nin iddiaları çerçevesinde bu meselelere bakıldığında Sukkeri'nin liderlik sevgisi ve Vefd ile aşırı samimiyeti yüzünden cemaatten ihraç edildiği gerçeğini bize özetlemektedir⁷⁸. Ancak, cemaatin zamanında Vefd partisinin başkanı Nahhas Paşa'yı aşırı duygusal sloganlarla ve abartılı dille övmesine rağmen⁷⁹ bunu Sukkeri yaptığı zaman yadırgaması ve tuhaf bulması cemaatin yanlı bir bakış açısını ve çelişkili bir tutum içinde olduğunu ispatlamıştır. Üstelik Sukkeri cemaatin siyasetlerle en güçlü bağıni oluşturmaktaydı ve cemaatin bu alandaki tek resmi elçisiydi⁸⁰. Cemaatten 1939 yılında koptuktan sonra kendilerine *Muhammed'in Gençleri* adını veren gurup bu ilişkileri yüzünden Benna'dan Sukkeri'yi azletmelerini istemiş ancak Benna bunu kabul etmemiştir⁸¹. Madem bu gurup gibi Benna da bu ilişkilerden rahatsızdı, o zaman azletmesi için güçlü nedenleri varken neden Sukkeri'yi azletmemiştir sorusu zihinlerde belirlemektedir. Çünkü bu gurubun ayrılmasıyla cemaat, tarihindeki en büyük kan kaybını yaşamış ve cemaat hiç olmadığı kadar dağılmakla yüz yüze gelmiştir⁸².

Aslında burada başlıca cevabı aranması gereken sorular şunlardır: Madem Vefd hükümeti İngilizlerin desteklediği bir hükümettir, neden Benna o hükümetin seçimlerine 1942 yılında aday olmuş ve o sistemi reddetmek yerine ona dahil olmak için çabalamıştır? Ya da neden 1948 yılında cemaat feshedilip bütün şubeleri kapatıldığında İngilizlerin hakimiyetinde olan Vefd hükümetine giderek ricada bulunmuş⁸³ ve onlardan eman dileyerek yardım istemiştir? Richard Michell daha da net bir respit yapmış ve Benna'nın 1939 yılına kadar Vefd ile oldukça iç içe olduğunu ve cemaat üyelerinden birçoğunun aynı zamanda Vefd'e de mensup olduğunu belirterek cemaat ile Vefd'in çizgisinin o dönemde hemen hemen aynı olduğunu belirterek⁸⁴ şimdiki gelinen noktanın çelişkinsini de iyice ortaya koymuştur.

77 'Alî, *Kırâe...*, s. 37.

78 el-Bennâ, *Muzekkîrâtü...*, s. 271-272; Cum'a *Merhaletü...*, s. 72-79; Abdulhalim, *Abdâsun...*, c.I, s. 375.

79 'Alî, *Kırâe...*, s. 23, 32; Abdulhalim, *Abdâsun...*, c.I, s. 300; Sukkeri, <http://www.ikhwanwiki.com/images/e/eb/Image00022.jpg>, 30/11/1947; <http://www.ikhwanwiki.com/images/f/f8/Image00020.jpg>, 28/11/1947; <http://www.ikhwanwiki.com/images/8/8d/Image00007.jpg>; 21/11/1947; Michell, *The Society...*, Bölüm II.

80 Michell, *The Society...*, Bölüm III.

81 Cum'a, *Merhaletü...*, s. 204-218; el-Bişrî, *el-Hareke...*, s.49; Abdulhadi, *el-Abzâbu...*, s. 71; Yusuf, *el-İhvânü...*, s. 146; Bagrat Seyranyan, *el-Vefd-u ve'l-İhvânü'l-Muslimîn*, (Vefd ve Müslüman Kardeşler), Tercemehû Beşîr el-Sibâ'î, Dâr-u Âzâl li't-Tibâ'ati, Beyrut 1986, s. 44.

82 Abdulhalim, *Abdâsun...*, c.I, s. 200-213.

83 Sukkeri, <http://www.ikhwanwiki.com/images/8/8d/Image00007.jpg>, 24/11/1947.

84 Michell, *The Society...*, Bölüm II.

Doğrusu Benna'nın her hükümeti desteklemesinin ya da bir guruba ya da cemaate yakın olmasının ardında yatan neden tamamen pragmatist bir lider anlayışından öteye gitmemiştir. Özellikle de Vefd ile saray arasındaki amansız savaştan faydalanmak istemesi Benna'nın bu yönünü ispatlamaktadır⁸⁵. Aslında o dönemde herkes çıkarı için bir diğerini kullanmakta ve işi bitince diğerine yönelmektedir. Örneğin İngilizler bütün hükümetleri kendi kuklası olarak görmüş ve onları istediği kullanmış, ardından onlarla işi bitince köşeye atarak yeni kuklalar aramakta tereddüt etmemiştir. Üstelik bu "kullanma" durumu hükümetler ve İngilizler arasında karşılıklı olan bir tutumdur. İngilizler Vefd'i Ali Mahir Paşa'dan kurtulmak için tercih ettiklerinde Vefd de İngilizleri hükümeti devrilmek için kullanmıştır. Vefd'den işleri bitince de Saadçı Partinin lideri Ahmet Mahir Paşa'yı ona karşı kullanmışlardır. Bu karşılıklı çıkar ilişkisini zaten Abdulhalim de itiraf etmiştir⁸⁶.

Sukkeri'nin cemaatten ihraç edilışinden sonra cemaatin hızlı bir şekilde kan kaybettiğini gören Benna Richard Michell'e göre bu ihraçtan sonra cemaatin Özel Teşkilat'ı olan silahlı timine daha çok önem vermiş ve onu güçlendirmeye çalışmıştır⁸⁷. Ancak diğer birçok kaynağa göre adeta bu ihraçların ardından Benna'ya tavır alan bu teşkilat bu tarihten sonra Benna'nın pragmatist çizgisine karşı çıkararak, Benna'nın faillerini tekfir ettiği⁸⁸ radikal eylemler içine girerek ülke çapında bombalı saldırılar ve suikastler gerçekleştirmeye başlamış ve cemaatin 08 Aralık 1948 yılında resmi olarak kapanmasına neden olmuştur⁸⁹.

Sonuç

Hasan el-Benna ve Ahmed Sukkeri arasında 1928 yılında başlayan dostluk, 1947 yılında yerini düşmanlığa bırakmıştır. Benna'nın Sukkeri'yi ihraç etmesiyle başlayan süreç, yerini karşılıklı atışmaya bırakmıştır. Bu husumet her ne kadar Benna açısından Sukkeri'nin liderlik sevdası yüzünden gelişse de, Sukkeri için bu husumet, Benna'nın hükümetlerle olan çıkar ilişkisi yüzünden su yüzüne çıkmıştır.

Sukkeri, Benna'nın despot bir yapıya sahip olduğunu, bütün hükümetlere karşı riyakar ve çıkarıcı bir tutum içinde olarak belirli bir prensibinin olmadı-

85 'Abdulhadi, *el-Ahzâbu...*, s. 61, 98.

86 Abdulhalim, *Abdâsun...*, c.I, s. 331.

87 Michell, *The Society* Bölüm III.

88 Yusuf, *el-İhvânu...*, s. 162; Abdulhalim, *Abdâsun...*, c.II, s. 58, 75; Eymen el-Zavâhirî, *el-Hasâdu'l-Murr, el-İhvânu'l-Muslimîn fi Sittîn-e'Âmen*, (Acı Gerçekler, 60 Yılda Müslüman Kardeşler), Dijital Kitap, <http://www.tawhed.ws/r1?i=61648&x=2gxseb4t>, erişim tarihi: 10.02.2013, s. 86, 91; http://www.ikhwanwiki.com/index.php?title=جماعة_الإخوان_المسلمين, erişim tarihi: 25.12.2014; Cemâl el-Bennâ, *Mes'ûliyyetu Feşeli'd-Dîni'l-İslâmî fi'l-'Asri'l-Hadis ve Buhûsun Ubrâ*, (İslam Dininin Başarısızlığının Modern Dönemde Sorumluları), Dâr el-Fikr el-İslâmî, Kahire 1994, s. 112; Mahmûd Sabbâg, *Hagîgatu'l-Tanzîmi'l-Hâs*, (Özel Teşkilat'ın Gerçekleri), Dâru'l-İ'tisâm, Mısır 1407, s. 245.

89 Abdulhalim, *Abdâsun...*, c.II, s. 19.

ğını, eniştesi Abdulhakim Abidin'in ahlak dışı suçlarına ses çıkarmayıp bunu örtbas ettiğini, Benna'nın Yahudi ve Hristiyanlarla bile ülke çıkarları için yakınlık kurarken bunu Müslüman parti olan Vefd için yapmadığını ve halkın işgale karşı başlattığı ayaklanmalara sırf Vefd partisine muhalefet etmek için katılmamasından dolayı ülke direnişini böldüğünü belirterek Benna'yı eleştirmiştir.

Benna'nın klasik lider anlayışına ters düşen Sukkeri'nin eş başkanlık anlayışı ikili arasındaki uçurumu derinleştirmiştir. Diğer yandan Benna'nın pragmatist yapısının kimi zaman cemaat çıkarlarının milli çıkarlardan önde gelmesine neden olmuş, bu tutumu Sukkeri tarafından hainlik olarak algılanmıştır.

Sukkeri'nin ihracının ardından binlerce kopuş olmuş, cemaat bu tarihten sonra bir daha iflah olmamıştır. Çünkü bu kopuşun ardından cemaatin radikal cenahı Mısır çapında suikastler düzenleyerek cemaatin kapanmasına neden olmuştur. Cemaatin çıkarı için herşeyi yapmaya hazır olan Benna, pragmatist tutumunu burada da bırakmamış ve hükümetin rızasını almak için bu gençleri tekfir etmiştir. Ancak bu çabası cemaati hiç olmadığı kadar ikiye bölerken, hükümeti de kendisinden memnun edememiştir. 1949 yılında ölümünün ardından günümüze kadar liderlik kavgasının sürdüğü cemaat, aynı zamanda siyasi anlamda pragmatist tutumuyla da kendi içinde her zaman bölünmelerin yaşanmasına sahne olmuştur.

Kaynakça

'Abdurrahîm'Alî, *Kinâe fî'l-Meiffâtî's-Sirriyye*, el-Hey'e'l-Misriyye'l-'Âmme li'l-Kitâb, Kahire 2011.

Abdurrahman er-Râfi'î, *A'gâbu's-Sevre'l-Misriyye*, Dârul-Maârif, Kahire 1989.

Ahmed'Âdil Kemâl, *en-Nugâtu Fevge'l-Hurûf*, ez-Zehrâ li'l-Îlâm, Kahire 1989.

Ahmed Sukkeri, "Keyfe İnzelega Hasan el-Benna fî Davetihi", *Cerîdetu Savtu'l-Umme*, http://www.ikhwanwiki.com/index.php?title=فتنة_أحمد_السكري, erişim tarihi: 22.11.2013.

Bagrat Seyranyan, *el-Vefd-u ve'l-İhvânu'l-Muslimûn*, Tercemehû Beşîr el-Sibâ'î, Dâr-u Âzâl li't-Tibâ'ati, Beyrut 1986.

Brynjar Lia, *Müslüman Kardeşlerin Doğuşu 1928-1942*, Çevr. İhsan Toker, Ekin Yayınları, İstanbul 2012.

Cemâl el-Bennâ, *Mes'ûliyettu Feşeli'd-Dini'l-İslâmî fî'l-'Asri'l-Hadis ve Buhûsun Uhrâ*, Dâr el-Fikr el-İslâmî, Kahire 1994.

- Cum'a Emîn Abdulazîz, *Merhaletu't-Tekvîn 1938-1943*, Dâru't-Tevzî ve'n-Neşri'l-İslâmiyye, Kahire 2005.
- Enver'Abdulhadi, *el-Ahzâbu ve'l-Harakâtu ve'l-Cemâ'âtu'l-İslâmiyye*, c. I, The Arab Center for Strategic Studies, Şam 2000.
- Eymen el-Zavâhirî, *el-Hasâdu'l-Murr, el-İhvânu'l-Muslimîn fî Sittîn-e'Âmen*, kitabın indirildiği web adresi: <http://www.tawhed.ws/r1?i=6164&x=-2gxseb4t> erişim tarihi: 10.02.2013.
- Hasan el-Bennâ, *er-Resâil*, PDF, web sitesi: http://www.2shared.com/document/YGTaaB6V/__.html, erişim tarihi: 04.09.2012.
- _____, *Muzekkirâtu'd-Da've'd-Dâ'iye*, Dâru't-Tevzî'i ve'n-Neşri'l-İslâmiyye, Kahire 2001.
- Mahmud'Abdulhalim, *Abdâsun Sana'ti't-târîh*, c.I, II, Dâru'd-Da've, İskenderiyye 1985.
- Mahmûd Sabbâg, *Hagîgatu't-Tanzîmi'l-Hâs*, Dâru'l-İ'tisâm, Mısır 1407.
- Richard Michell, *The Society of the Muslim Brothers*, Oxford University Press, London 1969, Tercemehû Abdusselâm Rıdvân, Râce'ahû Fâruk' Afîfî, Bölüm I, II, III, dijital kitap: (http://www.ikhwanwiki.com/index.php?title=ريتشارد_ميتشل..._الإخوان_المسلمين) erişim tarihi: 03.Mart.2014.
- Seyyid Yusuf, *el-İhvânu'l-Muslimûn*, c. VI, Merkezu'l-Mahrûse, Kahire 1994.
- Tarık el-Bişrî, *el-Harekes-Siyâsiyye fî Mısır 1945-1952*, Dâru's-Şurûk, Kahire, 2002.
- Tayyar Arı, *Geçmişten Günümüze Ortadoğu*, Alfa Yayınları, İstanbul 2007.
- <http://www.dar.akhbarelyom.com/issue/detailze.asp?mag=akh&akhbarelyom=&field=news&id=28204>, erişim tarihi: 27.03.2015.
- http://www.ikhwanwiki.com/index.php?title=1946_سنة_صدقي_حكومة_والمسلمون_الإخوان erişim tarihi: 19.08.2014.
- <http://www.ikhwanwiki.com/images/a/af/F8.jpg>, erişim tarihi: 30.02.2013.
- http://www.ikhwanwiki.com/index.php?title=فتنة_أحمد-السكري, erişim tarihi: 08.02.2013.
- http://www.ikhwanwiki.com/index.php?title=قرار_حل_جماعة_الإخوان_المسلمين erişim tarihi: 25.12.2014.